

Rolf-Dieter Kluge

**NEKA ZAPAŽANJA O IDEJNIM STRUJANJIMA U
SUVREMENIM JUGOSLAVENSKIM
KNJIŽEVNOSTIMA***

U suvremenoj njemačkoj kritičkoj i znanstvenoj literaturi nema sintetična pregleda južnoslavenskih književnosti. Posljednja je knjiga o toj temi izišla prije 43 godine; bio je to pregled Gerharda Gesemanna: *Serbokroatische Literatur* (Wildpark-Potsdam, 1930). Od tih vremena produbio se i proširio književni proces u Južnih Slavena, izišla su književna djela svjetskog značenja, a danas raste i broj prijevoda iz jugoslavenskih književnosti na njemački jezik, kao i zanimanje za jugoslavenske književnosti. U takvoj je situaciji

* Prikaz dopunskog poglavlja *Suvremena jugoslavenska književnost* u njemačkom prijevodu knjige Antuna Barca (*Jugoslavenska književnost*), koja se nalazi u tisku pod naslovom: Antun Barac, *Jugoslavische Literaturgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Verlag Otto Harrassowitz, Wiesbaden. Autori dopunskog poglavlja jesu Miroslav Šicel (hrvatska književnost), Jože Pogačnik (slovenska književnost) i Boško Novaković (srpska i makedonska književnost).

njemačkom čitatelju potreban kratak i sažet pregled, koji će mu dati najnužnije obavijesti o značaju i osobitostima književnopovijesnog razvitka u Južnih Slavena.

S tog smo razloga odlučili prevesti i istodobno donekle obraditi *Jugoslavensku književnost* Antuna Barca, knjigu koja je, kako je govorio sam autor bila napisana prvenstveno za inozemstvo, tj. na informativan način. Da je ta knjiga do danas ispunjavala svoju zadaću, o tome svjedoče prijevodi na engleski i na poljski jezik, pri čemu je zanimljivo spomenuti da se u Sjedinjenim Državama upravo pretiskava englesko izdanje iz 1955. godine.

Bez obzira na činjenicu da je Barčeva *Jugoslavenska književnost* izišla već prije dvadeset godina, držimo da ta knjiga — barem kao informacija za inozemstvo, osobito za studente i široku publiku — još nije zastarjela. Vrijednost joj ne leži samo u pouzdanim obavijestima, nego i u metodologiji kojom je Barac izložio književnopovijesne procese u društvenom i povijesnom kontekstu. U *Jugoslavenskoj književnosti* Barac je kao temelj duhovnog i književnog života najprije dao opću socijalnu i društvenu atmosferu u kojoj su književnici djelovali i u kojoj su se razvijale književne struje i pojave, pa tek potom prikazuje pisce i njihova djela.

Na taj način u središtu pozornosti ostaje povijesna dimenzija, koja je po mom mišljenju jedna od bitnih protega i književnosti i svake druge umjetnosti, bez obzira na to što se danas u nekim koncepcijama osporava neophodnost historijskog uvida.

U njemački smo prijevod unijeli neke napomene ili dopune, uglavnom nove činjenice i podatke na temelju novih osvjetljavanja i interpretacija. Tako smo na primjer dodali nekoliko rečenica o baroknoj dobi u srpskoj književnosti 18. stoljeća, na temelju izvrsne knjige Milorada Pavića o baroku u srpskoj književnosti. Ali, u cjelini, naš prijevod nije prerada ili preobrazba Barčeve knjige; on se točno drži njezine zamisli i kompozicijske sheme.

Antun Barac sam je ukazivao na to, da je u tom svom pregledu suvremenu književnost nakon 1918. prikazao tek letimice. To poglavlje nismo preveli, ali smo umjesto njega dodali jedno posve novo poglavlje pod naslovom *Suvremena jugoslavenska književnost*, koja zaprema gotovo trećinu sveukupne knjige. Ta dopuna zajednički je rad jugoslavenskih stručnjaka te se drži duha, značaja i metode Barčeve knjige.

Pregled suvremene slovenske književnosti napisao je prof. dr. Jože Pogačnik (Novi Sad), suvremene hrvatske književnosti od 1918. do danas prof. dr. Miroslav Šicel (Zagreb), a autor dodataka o suvremenoj srpskoj kao i o makedonskoj književnosti jest prof. dr. Boško Novaković (Novi Sad).

Želio bih sada dati posve kratak i sažet prikaz glavnih idejnih struja, kakve su ih iznijeli spomenuti autori glede književnog života u razdobljima nakon prvoga svjetskog rata.

Duhovni život Srbije u godinama pred prvi svjetski rat karakterizira se idejama o potrebi zblizavanja s hrvatskim i slovenskim narodom te o misiji Srbije kao slobodne i samostalne države u utiranju tog puta prema postepenom kulturnom i nacionalnom zblizavanju. Te ideje dobivaju svoje pristaše i među vodećim intelektualcima hrvatskog i slovenskog naroda. Kao rezultat takvoga zajedničkog djelovanja u Zagrebu je izišao *Almanah srpskih i hrvatskih pjesnika i pripovjedača za 1910. godinu*, u kojemu su bili zastupljeni pisci koji su u svakom pogledu mogli reprezentirati svoje književnosti.

Tijekom rata, kad je jugoslavenska ideja među značajnim srpskim, hrvatskim i slovenskim književnicima zadobivala sve više pristaša, Zagreb je odigrao važnu ulogu u okupljanju srpskih i slovenskih pisaca, pa je još dok je trajao rat, u Zagrebu u siječnju 1918. izišao »Književni jug«, redakciju kojega su predstavljali i srpski i hrvatski i slovenski pisci.

Hegemonističke težnje srpske buržoazije u međuratnoj Jugoslaviji, usmjerene prema ograničavanju i suzbijanju nacionalnog razvoja Hrvata i Slovenaca, sve su više produbljivale jaz između naroda te ih otuđivale jedne od drugih. U tim se prilikama književnost od prvobitnog nastojanja na punom jugoslavenskom značaju svoga stvaralaštva počela povlačiti u nacionalne granice. Ideje europskih književnih pokreta prodiru u sve južnoslavenske literature. U hrvatskoj i slovenskoj književnosti najizrazitiji su utjecaji europskog, ponajprije njemačkog ekspresionizma, dok se u srpskoj književnosti istodobno s francuskim javljao nadrealizam. Međutim glavni tijek međuratne i hrvatske i srpske književnosti čini pokret socijalne ljevice, kojemu je pristupio i najveći broj srpskih nadrealista.

Društvene i političke prilike toga vremena inspirirale su pisce da u svojim djelima budu žestoki negatori zabluda i varki jednog poretka. Književnost je postala angažiranija, s naglašenim elementima kritike jalove stvarnosti, usmjerena prema traženju moralnog ozdravljenja i društvenog preobražaja. Sve je to pridonijelo usmjeravanju mnogih pisaca i naprednih ljudi, pa će se u drugom svjetskom ratu njihov udio potvrditi kao revolucionarna akcija za izmjenu društvenog i političkog stanja same Jugoslavije. Utjecaj književnosti bio je tu neprijeporan (Novaković).

Predaju po kojoj se začinje hrvatski književni život poslije prvoga svjetskog rata čine dvije književne koncepcije još iz predratnih dana, tj. izrazito artistička i nacionalno-romantična, kojima se tijekom rata pridružuje još i ekspresionistička.

Poradi naglašenih društvenih i političkih prilika, ni nacionalno-romantička ni larpurlartistička tendencija, naivna i idilična, više nije mogla reći ništa nova, pa je tako ekspresionistička koncepcija odjednom izbila posve u prvi plan te je u prvih nekoliko poratnih godina hrvatskoj književnosti dala svoj ton.

Oko 1926. artistički su se i eksperimentatorski pokušaji stišali — prije svega ekspresionistički, impresionistički, dadaistički — a Krležini časopisi silom su prilka prestal izlaziti. Prilačan broj pisaca tog vremena svoje je stvaralaštvo temeljio na liberalno kompromisnim stajalištima prema aktualnim društvenim problemima.

Međutim, zahvaljujući nekim radikalnim potezima režima s obzirom na nacionalno pitanje, javljao se sve veći broj intelektualaca koji se okupljao u ime naprednih socijalističkih ideja, i to pod okriljem ilegalne Komunističke partije, dok su se s druge strane pojavile desničarske, nacionalšovinističke skupine.

Cilj lijevo tj. socijalno usmjerene hrvatske inteligencije oko 1928. bio je stvoriti tzv. *socijalnu književnost*, dakle književnost koja ne bi bila ni kompromisna, ni eklektična, ni introvertirana, već jasno usmjerena prema rješavanju osnovnih problema društva. Prema svojim nakanama socijalna je literatura bila logičan nastavak i odgovor na već ranije proklamirane Krležine stavove i programe u časopisima »Plamen« i »Književna republika«. Međutim zamisli ove skupine o funkciji i značenju književnosti sve su više počele dobivati jednostran i utilitaristički značaj, pa se kao mjerila vrijednosti književnih djela nisu uzimala u obzir nikakva estetska načela. U određenom je smislu to bilo i posljedica ideološko-političke antiteze u socijalnoj misli oko 1932. između lijevih i desnih, nacionalističkih pozicija.

Tako su se oko 1933. već vrlo jasno iskristalizirale dvije temeljne društvene tendencije, koje su naravno usmjeravale književnu proizvodnju, odnosno u njoj su se održavale: s jedne strane *socijalna* a s druge *ultranacionalistička*, klerofašistička koncepcija. U tim sukobima zbiljsku je pobjedu odnijela lijeva, socijalno orijentirana skupina pisaca, koja je djelovala u duhu Krleže i Cesarca.

U borbi za umjetnički izraz u toj su se književnoj proizvodnji zadržali odjeci ekspresionizma (a u poeziji djelomice i nadrealizma), i to u elementima stila i tehnike, u određenoj metaforici te jezgrovitu i sažetu izrazu, pa na taj način u književnosti toga doba sretnim spajanjem ekspresionističkih oblika i realističkih sadržaja dolazi do zanimljiva stvaranja svojevrsnoga *sintetičkog realizma*. Taj realizam glavna je značajka hrvatske književnosti u posljednjem desetljeću prije drugoga svjetskog rata.

Tijekom drugoga svjetskog rata i nakon njegova završetka, sve do pedesetih godina, u hrvatskoj književnosti najvećim brojem djeluju pisci afirmirani već u predratno doba, a koji su uglavnom pisali socijalno angažiranu književnost, pa se tako može govoriti o *neprekinutu kontinuitetu* između predratne i poslijeratne književnosti. Jedina prava novost ove literature nakon 1941. tematskog je značaja, zahvaljujući činjenici da najveći dio pisaca tretira narodnooslobodilačku borbu ili okupaciju zemlje. Tradicija se dakle ne nastavlja u usko tematskom smislu, već kontinuirano u smislu znatno širem, idejnom: u težnji pisaca da književno izraze najnaprednije i

najrevolucionarnije ideje socijalne pravde. Te su ideje nosili već otprije, ali su svoj konačni i konkretni oblik dobile upravo u NOB-u.

S druge strane valja svrnuti pozornost na pojavu, da pedesetih godina djeluje i niz pisaca koji pronalaze nove teme, ponajprije takve, u kojima se najveća pažnja podaruje psihologiji osobe. Prema tome traže se i sukladne forme i modernija izražajna sredstva. To se tiče prvenstveno novoga književnog naraštaja, koji je svoj književni put započeo okupljen oko časopisa »Krugovi« (1952). Osnovna je značajka toga novog naraštaja — pogotovu poslije raskida s Informbiroom — težnja da se književnom djelu pristupi kao kompleksnom fenomenu, a ne samo sa stajališta koje razmatra sadržaj i ideje. U prvi plan dolazi analitička razrada strukture književnog djela, a mnogo se više ulazi i u vid tzv. oblika u najširem smislu.

Na takvo usmjeravanje hrvatske književnosti utjecalo je ne samo intenzivno proučavanje bogate književnoteoretske misli i metodologije anglo-američke književnosti, nego i proučavanje europskih dostignuća uopće na polju književne teorije i kritike.

Što se tiče naraštaja pisaca koji danas u hrvatskoj prozi donose avangardističke težnje (tzv. »krugovaši«), valja naglasiti da ta novelistička, uglavnom nepoentirana proza u suvremenu književnost unosi težnju za svojevrsnom univerzalnošću, to i jest njezina nova kvaliteta. Problemi i motivi nadilaze joj vremenske kategorije i ne teže biti izrazom stvarnoga života u danoj situaciji već kondenzacijom sveobuhvatna života.

Takva književnost naravno, često balansira na rubu konstruktivizma, a neobično jako naglašen etički moment više nema značaj društvenog morala, već isključivo individualne etike (Šicel).

Književni život međuratnog razdoblja u Srba predstavlja vrlo zapletenu sliku između različitih naraštaja. Bilo je međusobnog križanja, prožimanja i sučeljavanja shvaćanja i ideja, a sve to, pored umjetničkih osobitosti književnih djela čini sliku oblika, tendencija i snaga toga perioda neobično složenom.

Stvaranje Jugoslavije kao nove države nakon prvoga svjetskog rata u znatnoj je mjeri utjecalo i na književnost. Nova je država nastala iz težnje i borbe Srba, Hrvata, Slovenaca i Makedonaca da se nakon oslobođenja od tuđinske vlasti ujedine i duhovno. U procesima duhovnog sjedinjavanja književnost je imala značajnu ulogu.

Realistička pripovjedačka proza svoj je vrh dosegla ponajprije u Ive Andrića i nekolicine drugih. Bio je to nov aspekt umjetničke proze, sintetičan u sjedinjavanju svih postupaka koji vode prema potpunijem i snažnijem psihološkom prodoru u dubine mutnih, teško odgonetljivih tajna ljudskog bića. Taj umjetnički realizam poprma široku povijesnu i općeljudsku protegu te filozofsku dubinu.

Težnja je tog strujanja da se otkrije i izrazi tajna života u svim njegovim dimenzijama, putem tema čiji raspon seže od individualne i socijalne do filozofske i iracionalne orijentacije.

U srpskoj se poslijeratnoj književnosti javio i velik broj novih pisaca. Stanoviti se broj među njima školovao u stranim zemljama: u Francuskoj, Engleskoj, Italiji, Švicarskoj, Rusiji. Ti su ljudi europskih vidika i svestranijeg obrazovanja donijeli i nove ideje, presađujući nove književne pokrete i težnje u duhovno podneblje svoje domovine i time znatno pridonijeli pojačanoj dinamici književnog stvaranja. Tako se u srpskoj književnosti javljaju modernistički pokreti: *ekspresionizam*, *zenitizam* i *hipnizam*, s kasnijim *nadrealizmom* kao idejno homogenim smjerom. U krugu nadrealističkog pokreta afirmiralo se nekoliko pisaca koji su, poslije gašenja zajedničke jugoslavenske djelatnosti, najvećma postali nosioci revolucionarne ideologije i socijalno usmjerene književnosti.

Zanimljiva je pojava i obnova *rodoljubne lirike*. Ti su pjesnici pisali pod novim jakim utjecajem narodne poezije te su se vraćali povijesnim motivima i legendarnim ličnostima. I ta je lirika bila karakteristična pojava vremena, premda je zaostajala za potresnom dramatičnošću i duhovnom produbljenošću rodoljubnog pjesništva 19. stoljeća.

Sveukupno međuratno razdoblje posebno obilježuju pisci s izrazitom *socijalnom tendencijom*. Ti su se pisci naprednog duha vrlo angažirali u borbi protiv srpske buržoazije i monarhističkog državnog sustava, a u drugom su svjetskom ratu bili nositelji revolucionarnih ideja.

Ova se tradicija nastavlja i za vrijeme rata. Sveukupno to vrijeme dobro karakterizira usporedno djelovanje borbenih i kulturnih akcija. U sasvim nepovoljnim uvjetima, tijekom predaha između bitaka, rađala se posebna *ratna književnost* s ratnim temama i problemima oslobodilačke borbe, inspirirana narodnom melodikom te duhom otpora i vjere u pravdu; ta pojava čini dosta širok i prirodan most između predratne i poslijeratne književnosti. Prve poslijeratne godine srpske književnosti obilježne su upravo revolucionarnim i borbenim inspiracijama te su prožete zanosom i vjerom u svjetliju budućnost čovječanstva.

Jedna od značajki tih prvih poslijeratnih godina očituje se i u snažnu utjecaju sovjetske teorije *socijalističkog realizma*. U srpskoj književnosti to je vrijeme dogmatski usmjerene književne proizvodnje. Pedesetih godina, nakon raskida sa zemljama Informbiroa, srpsko književno stvaralaštvo, oslobođeno shema i ograničenja, proširuje svoje tematske vidike, postaje individualnije i slobodnije, a procvat svih književnih rodova sve je bujniji i dinamičniji. Tome su procvatu, uz već ranije potvrđene pisce, osobito pridonijeli oni književnici, koji su djelatno sudjelovali u narodnooslobodilačkoj borbi, pa im ona i bijaše nepresušnim izvorom motiva.

Pristaše *realističkoga* stvaralačkog postupka svoj su raspon proširili i modernijim akcentima, promatrajući suvremeni im svijet u spoju tragičnog i komičnog, grotesknog i stvarnog.

Osim realista, suvremena srpska književnost ima i velik broj pisaca različitih umjetničkih i teoretskih stajališta, pisaca *avangardističkih, modernih u strukturi* i privrženih traženju novih metoda i novih izražajnih mogućnosti. Gotovo svaki iz toga novog vala svoju umjetničku individualnost posvjedočuje mogućnostima vlastite projekcije svijeta u njegovim promjenljivim oblicima. Svaki na svoj način u suvremenu srpsku književnost unosi težnju za univerzalnošću; donose umjetnost poetskog subjektiviranja realnog svijeta i profinjen artizam nemirne intelektualnosti. Taj je razvitak osobito očit u poslijeratnoj poeziji, gdje bi se moglo obilježiti živo kretanje pjesničkih ideja, tendencija i izraza, u rasponu od prvobitne patetike pobjedničkog raspoloženja preko subjektivnog lirizma sve do kulta čiste, djelomice i intelektualne poezije. Pjesnici često ispisuju dramatičnu povijest moderna čovjeka, povrijeđena u neravnopravnu borbu s nepromjenljivim oblicima svijeta.

Slika poslijeratne srpske književnosti pokazuje tako stvaralačku bujnost u raznim književnim smjerovima na temelju umjetničkih i idejnih strujanja modernizma (ili antitradicionalizma) i realizma kao svoje najbitnije crte (Novaković).

Velikom zaprekom u kulturnom razvoju makedonskoga naroda bilo je neriješeno nacionalno pitanje u međuratnoj Jugoslaviji. Upravo je zato međuratno razdoblje vrijeme povijesnog iskušenja makedonskog naroda. Premda nisu imali uvjeta poput drugih naroda, Makedonci su u tom razdoblju ipak postigli značajne rezultate, koji će ih uvesti u sretnije i pogodnije doba slobodnoga duhovnog razvoja. Za konstituiranje i stvaralačko potvrđivanje makedonskoga književnog jezika veoma su važni lirska poezija i dramski tekstovi napisani upravo u to doba.

Najvažniji pjesnik međuratnog razdoblja, Kočo Racin, opisao je bol i patnju makedonskoga naroda u *realističkim* pjesmama, u proleterskomu naprednom duhu. Njegova lirika, koja sjedinjuje slobodarske i nacionalne tradicije s proleterskom porukom, ima značaj nepropadljiva i silna spomenika tragičnoj ljudskoj sudbini, te je obavilo velik utjecaj ne samo na mlađe naraštaje makedonskih pjesnika, nego i na mnoge napredne južnoslavenske autore.

Poslije drugog svjetskog rata započeo je i slobodan razvoj makedonske književnosti, znanosti i umjetnosti. Sveučilište u Skoplju već je od početka svoga poslijeratnog djelovanja prikupljalo mlade intelektualce i pomagalo razvoj znanosti. Narasle potrebe za nacionalnim znanstvenim disciplinama te sve širi rad u svim područjima znanosti doveli su do osnutka Makedonske akademije znanosti i umjetnosti, koja je ubrzo postala središtem sveukupnoga znanstvenog i duhovnog rada u Makedoniji.

Tijekom četvrt stoljeća poslijeratnoga razdoblja u Makedonskoj su se književnosti razvili gotovo svi važniji književni rodovi. U prvim se godinama to moglo reći osobito za liriku, ali su postepeno sve više predstavnika dobivali i drugi rodovi, kao što su dobivali i sve veću širinu djelovanja. Blaže Koneski, jedna od središnjih osobnosti suvremene makedonske književnosti, svojim lirskim stvaralaštvom prikazuje tematski razvoj od domoljubno intonirane poezije, kojom se taj pjesnik pridružuje općoj struji južnoslavenskih lirike, prožete svojim simbolima. Na području proze pedesetih su godina dominirali realistički putopisi, pripovijesti i romani s vrućim temama, na primjer kolektivizacija sela, čovjekovo sudioništvo u revoluciji, i druge.

Mlada pjesnička generacija, pripadnici koje su pjesnici rođeni poslije 1930. godine, obnavlja duboko zanimanje za nacionalni život, njegujući moderno rodoljubno osjećanje te razvijajući smisao za doživljaj domovinskog pejzaža.

Neki suvremeni pripovjedači i prozaici u naše vrijeme sintetiziraju osobine narodnog kazivanja sa sugestivnošću modernog analitičara, prisvajajući sebi na taj način tehniku i duh suvremenog modernizma. Isto se tako u oblasti esejistike i kritike može uočiti težnja za moderniziranjem. Razvojem gotovo svih važnijih književnih radova u spoju tradicije i modernog mišljenja, s težnjama i osjećanjima vlastite stvaralačke samobitnosti, suvremeni su makedonski književnici današnju makedonsku literaturu uspjeli obilježiti kao samostalnu, izrazitu i značajnu umjetničku cjelovitost (Novaković).

Što se tiče idejnosti moderne *slovenske* književnosti, možemo konstatirati da se u središtu književnog stvaranja našega stoljeća nalazi problem egzistencije i personalnosti, dok je promjenljivost stilsko-izražajnih postupaka tek u drugom planu. Slovenska književnost 20. stoljeća suprotstavlja se trajnom strukturiranju kao i sve suvremene književnosti; njezine stilske formacije nisu homogeni književni procesi nego dispozicije duha, uvjetovane složenošću i zapletenošću historijske zbilje u svijetu bez ideološkog središta. Kao glavne idejne struje u slovenskoj književnosti opstali su jedino *ekspresionizam* te *socijalni realizam* (ili novi, ili humani realizam).

Ekspresionizam je rezultat krajnje suprotnosti između objekta i subjekta u filozofskom smislu; tehnička revolucija, slom građanskoliberalističke vjere u napredak, raspad pozitivističke doktrine i etničke teorije doveli su slovenskog intelektualca u stanovitu graničnu situaciju (Grenzsituation). Pojedinaac biva potisnut na rub zbivanja u kojima se mrve i realitet i duh. Taj je konfliktni položaj popraćen s jedne strane strahom i samoćom, ali se tomu odmah s druge strane pridružuje i svjesna reakcija na atmosferu klonuća i raspada — tj. traženje izlaza iz ontološko-historijskog trenutka. Opće je zakon slovenskog ekspresionizma *subjektivitet*; u središte zbi-

Ije postavljen je čovjek sa svojom duhovnom i psihičkom strukturom. Duhovni i psihički sadržaji inividuuma postaju glavnom vrijednošću i jedinim ciljem ekspresionističke književnosti.

Izlaz iz ljudskom bitku neadekvatne ontološko-historijske situacije slovenski je ekspresionizam našao u tri mogućnosti, a to su bog, kozmos i ljubav kao središnje književne teme.

Jedan od načina postojanja ekspresionističke ontologije bijaše kozmos koji je prividno dopuštao pomirenje ograničenoga i konačnog s onim vječitim i bezgraničnim. Postavljanje čovjeka u kozmičke odnose značilo je njegovo uključivanje u transcendentni smisao, koji je pojedincu nadređen (Podbevšek). Drugi način postojanja ekspresionističke ontologije, bog, ne može biti shvaćen i ne valja ga shvatiti kao izraz kršćanske doktrine. To je za ekspresionista ponajprije mogućnost etičke i estetske naravi, koja u pravilu ne prelazi u religiozni misticizam (Vodnik). Treća mogućnost, ljubav, izgled na ostvarenje postala je samo iz jednoga svog aspekta, pod utjecajem historijskih zbivanja Oktobarske revolucije, bez obzira na to nalazi li se u okvirima apstraktne vizionarnosti ili realnoga društvenog aktivizma, ta mogućnost egzistencije ostaje u svojoj biti, kao i prethodne dvije (kozmos i bog) u sferi spiritualnih traženja (Kosovel, Seliškar).

Socijalni realizam u središte zanimanja postavlja izvanjski i unutrašnji svijet pojedinca kao istaknuta predstavnika određenoga društvenog sloja. Središnja je to tema iz »malog« čovjeka, predstavnika seoskog ili industrijskog proletarijata; ta je tema proizišla iz slike svijeta kakvu je oblikovao pozitivizam (ili materijalizam) u 19. stoljeću. Senzualistički je to svjetonazor, koji priznaje samo ono što je moguće, što se da obuhvatiti osjetilima. Čovjek je dio takve stvarnosti, koja ga određuje svojim biološkim, fiziološkim i socijalnim zakonima. Ali čovjek ne ovisi isključivo o osjetilnim, senzualnim instinktima — to bi moralo voditi naturalizmu i amoralnosti. Socijalni realizam blokira tu mogućnost jednom drugom premisom: kategorija dobra apriorno je usađena u ljudsku bit. To nadalje znači da je etos dobra stalno nazočan korektiv u svim životnim zbivanjima i procesima.

U misli o senzualnosti čovjekove egzistencije nadalje već je usađena mogućnost egoizma i zla kao sastavnog dijela čovjekove biti. Veći dio života prolazi u borbi za zlom. Zlo se širi u društvu i onemogućuje ostvarenje dobra. Borba dobra sa zlom glavna je tematika socijalno-realističke proze, u njoj postoji nepokolebiva vjera u povijest koja treba da realizira dobro. Ali ima i pisaca koji su svjesni da socijalne prilike ili povijesna zbivanja mogu dovesti i do kriznih situacija, u kojima pobjedničko zlo dolazi iznad čovjeka u obliku smrti, prolaznosti ili slučaja. U tom području zla čovjek je bespomoćan; odatle u socijalnom realizmu ima i elegičnih i pesimističnih tonova, što inače jednostranu sliku svijeta socijalnog realizma čini složenom i ljudskom.

To je, ukratko rečeno, shematski prikaz duhovnog raspoloženja u ekspresionizmu i socijalnom realizmu. Sva druga gibanja, kao što su futurizam, konstruktivizam, zenitizam, dadaizam, kubizam i nadrealizam, ostala su isključivo na formalnom ili formalističkom eksperimentu. Namjerno se ne spominje stilski i izražajni kompleks pitanja. Oba su spomenuta književna smjera prije svega misaona, idejna strujanja, pa kako su izražajne mogućnosti tek posljedica i funkcija te misaone usmjerenosti, spoznajna strana prethodi izražajnoj.

Najnovija slovenska književnost pokazuje vrlo šaroliku sliku. Pojedine književne struje kritika je privremeno označavala kao avangardu, antipoeziju, angažirano pjesništvo, reizam, popart, anti-psihologistička proza, topografska poezija i ludizam. Svaka od tih spomenutih oznaka obuhvaća tek po jedan sloj; čak je i izraz reizam, najviše rabljen, zahvatio samo jednu dimenziju novoga književnog smjera.

Razvojna linija najmodernije slovenske književnosti (od pedesetih godina do danas) najpogodnije je sistematizirati terminom egzistencijalizam odnosno strukturalizam.

Egzistencijalizam je u književnost donio radikalizaciju subjektivizma te istodobno aktualizirao kategoriju ništavila kao način postojanja čovjeka te slobodu, kojom pojedinac čini od sebe ono što doista jest. Nasuprot francuskom egzistencijalizmu slovenska je književnost još sačuvala stanoviti aspekt humanizma, optimizma i čovjekove djelatnosti.

Nova strujanja u *strukturalizmu* proizišla su iz teze o strukturi koja određuje i čovjeka, pa je sudbonosno olabavila i zamisao o subjektu koji svojom samostalnom djelatnošću u svijetu realizira smisao i red. Taj je prijelom u književnom djelu razlučio idejnu razinu od razine estetske. Slom antropocentričkog shvaćanja skrenuo je negdašnji interes za književno značenje prema pitanju, na koji način različiti sustavi ili strukture djeluju jedni na druge. Na tom je putu slovenska književnost dospjela do tzv. antiumjetnosti, a na kraju i do konkretne poezije. (Pogačnik)

Pogledamo li na kraju ovoga kratkog prikaza sliku suvremenih južnoslavenskih književnosti, moći ćemo — čini mi se — konstatirati slijedeće:

Prema riječima Antuna Barca, južnoslavenske su književnosti izvršile zaokret prema Europi odnosno prema svjetskoj književnosti s početka 20. stoljeća. O tome svjedoči zapadnjaštvo u srpskoj književnosti prije prvoga svjetskog rata, hrvatska moderna te slovenski modernistički pokret. Sve su južnoslavenske književnosti danas svojom građom, idejama i oblicima čvrsto integrirane u zbivanje europskog i svjetskog literarnog života. U njima se, kao i gotovo u svim suvremenim književnostima, pokazuje dihotomija između tradicionalističkih i modernističkih strujanja. Tradicionali-

zam je sveža ponajprije s pouzdanim i provjerenim umjetničkim metodama, s humanističkim naslijeđem te prije svega reproducira društvenu zbilju u književnim modelima, koji kritiziraju, popravljaju ili poboljšavaju svijet. Modernizam se oslanja na kreativnu funkciju umjetničke ili svake druge čovjekove komunikativne riječi te zahtijeva stvaranje posve novog, antiradicionalnog izraza suvremenoga i budućeg svijeta. Koliko vidimo to su i temeljne idejne pozicije u suvremenim književnim gibanjima.

U tim gibanjima sudjeluju i suvremene južnoslavenske književnosti; one svladavaju te sebi prilagođuju poticaje sa strane, i to izvornim doživljajivanjem i proživljavanjem. Ukoliko se u današnjim književnim gibanjima mora konstatirati stanovita tendenca prema formalizaciji i dehumanizaciji umjetnosti — u kojoj se gubi jedna od bitnih dimenzija svake književnosti, tj. mogućnost komunikacije s čovjekom te njegovo kulturno, humanističko obrazovanje u najširem smislu — možemo spomenuti i to, da je književnost tijekom svoje duge povijesti već prevladala mnoge krizne faze pa je stoga na mjestu i vjera da će umjetnost riječi i nadalje ostati jednom od bitnih humanih i naprednih snaga čovjekove kulture.